

OSMANLIDA KULLANILAN VİLÂYET TABİRİ ÜZERİNE

ON THE INTERPRETATION OF THE TERM “VILAYET” DURING THE OTTOMAN EMPIRE

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНА «ВИЛАЙЕТ» В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Osmanlı taşra teşkilatının, en küçük birimden en büyüğe doğru, köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet (vilayet / beylerbeylik) şeklinde kurulduğu bilinmektedir. Bu örgütlenmede birleşmek kaydıyla köyler nahiyeleri, nahiyeler kazaları, kazalar sancakları, sancaklar da eyaletleri (vilayet / beylerbeylik) teşkil etmekteydi.

624 yıl ayakta kalmış Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı iç ve dış şartlara göre zaman zaman değişmiştir. “Vilâyet” tabirinin bu süreçte değişik idarî birimleri ifade ettiği şu üç dönemde görülmektedir:

1. Beylerbeylik Sistemi Dönemi- 1326 - 1591 arası;
2. Eyâlet Sistemi Dönemi- 1591 - 1864 arası;
3. Vilâyet Sistemi Dönemi- 1864-1922 arası.

624 yıllık uzun bir zamanda “vilâyet” tabirinin, “kasaba”, “nahiye”, “kaza”, “sancak”, “kale”, “şehir”, “ülke”, “baba yurdu”, “eyâlet” ve “il, vilâyet” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. Bu incelemede, ilk defa olarak “vilâyet” tabirinin değişik ve farklı anlamlarda kullanılmasını üç dönem olarak delirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Beylerbeylik, Vilâyet, Eyâlet, Sancak, Nahiye

ABSTRACT

It is known that the Ottoman provincial organization was formed from the smallest unit to the largest, in the form of village, county, town, sanjak and states (province / governorship). In the organisation and unity of these settlements, the villages constituted the counties, the counties constituted the towns, the towns constituted the sanjaks and the sanjaks constituted the states (provinces / governorship).

The administrative structure of the 624-year-old Ottoman Empire changed from time to time according to internal and external circumstances. It can be seen

* Bağımsız Araştırmacı, dryasar5@hotmail.com
10.17498/kdeniz.345956

that the term "Vilayet" used to express different administrative units in the following three periods:

1. The Period Of The Governorship System - Between 1326 and 1591;
2. The Period Of The State System - Between 1591 and 1864;
3. The Period Of The Provincial System – Between 1864 and 1922.

As it becomes clear, the term “vilayet” was interpreted as "township", "county", "town", "sanjak", “castel”, "city", "country", “fatherland”, “state”, and “province” during the 624-year long period. In this study, for the first time, we have attempted to evaluate the use of the term "vilayet" in different meanings as regard three periods.

Key Words: Governorship, Province, State, Sanjak, County

АННОТАЦИЯ

Структура провинции в Османской империи была организована в порядке возрастания: от маленького до большого. Она включала в свой состав следующие административно-территориальными единицы: село, нахие, уезд, санджак и еялет (вилает / бейлербейлик)

При такой организации нахие состояли из сел, уезды – из нахие, санджаки –из уездов, вилаеты – из санджаков. На протяжении 624-летней истории своего существования административное устройство Османского государства периодически менялось в зависимости внутренних и внешних условий.

При этом под термином «вилает» в следующем 3 периоде обозначались разные административно-территориальные единицы:

1. Административно-территориальная единица бейлербейство – 1326-1591 годы;
2. Административно-территориальная единица эялет – 1591-1864 годы;
3. Административно-территориальная единица вилайет – 1864-1922 годы.

В настоящем исследовании впервые автор определил периоды использование термина «вилает» в Османской империи. На протяжении 624 лет им обозначались такие административно-территориальные единицы как «поселок», «нахие», «каза» (уезд), «санджак», «крепость», «город», «страна», «родные места», «ейалет» и собственно «вилает».

Ключевые слова: Бейлербейство, вилает, эялет, санджак, нахие (район).

GİRİŞ

OSMANLI'DA VİLÂYET HAKKINDA GENEL BİLGİ

624 yıl ayakta kalmış Osmanlı Devleti'nde idarî yapı iç ve dış şartlara göre zaman zaman değişmiştir. 1299-1326 arasında 27 yıl Osmanlı Devleti'nin

beylerbeylik ola bilecek kadar toprağı yoktu. İlk beylerbeylik Bursa'nın fethiyle teşekkül etmiştir. Beylerbeylikle yanısıra “vilâyet” terimi de kullanılmıştır. Arapça “wly” kökünden gelen “wilâya” ولاية “hükümranlık”, “egemenlik”, “hakimiyet”; “hükümet” sözcüğünden alınmadır (Mutçalı, 2012: 1026). Osmanlı Devleti'nde “vilâyet” teriminin hem küçük hem de büyük idarî birimleri ifade ettiği görülmektedir (İnalçık, 1995: 548). “Vilâyet” kelimesinin değişik zamanlarda ifade ettiği idarî birimleri daha iyi anlamak için Osmanlı idarî teşkilâtını şu üç döneme ayırmağı uygun görmekteyiz:

1. Beylerbeylik Sistemi Dönemi - 1362 Bursa fethiyle başlar ve 1591 yılına kadar devam eder;
2. Eyâlet Sistemi Dönemi - 1591- 1864 yılları içine alır;
3. Vilâyet Sistemi Dönemi -1864 yılından 1922 yılına kadar devam etmektedir.

Tayyib Gökbilgin “15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm” makalesinde “Rûm Vilâyeti”, “Eyâlet-i Rûm”, “Rûm Eyâleti” tabirlerinde “eyalet” ve “vilâyet” kelimelerini en büyük idarî birim anlamında kullanmıştır. “Tokat vilâyeti”, “Çorum ve Yozgad vilâyetleri” tabirleri ise sancak idarî birimini ifade etmiştir. Cincife, Erkilet, Gelmugad, Komanat, Hüseyin-ova, Yıldız ve Tozanlu gibi nahiyeler de “vilâyet” olarak tahrir edilmiştir (Gökbilgin, 1965: 51-61).

XVI. yüzyılda beylerbeylik karşılığı olarak bazen “vilâyet”, bazen de “eyâlet” tâbiri kullanılsa da (Aydın, 1998: 167), XVI. yüzyılın sonlarında eyâlet tabirinin daha çok zikredildiği görülmektedir (Çakar, 2003: 352). Halil İnalçık, beylerbeylikle vilâyet arasındaki en önemli farkı şöyle açıklamaktadır: Beylerbeylik yalnız “eyalet” ve “il” anlamında kullanıldığı halde, “vilâyet” hem büyük hem de küçük herhangi bir idari birimi ifade etmektedir (Efe, 2009: 87; İnalçık, 1995: 548). “Vilâyet” kelimesinin sık sık küçük idarî üniteler için de kullanılması karışıklığa neden olmaktadır (Aydın, 1998: 167). Bu karışıklığı açıklığa kavuşturmak için 624 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nda “vilâyet” tabirinin kullanılmasını üç döneme ayırdık.

1. Beylerbeylik Sistemi Dönemi (1326 – 1591)

Osmanlı Devletinde ilk olarak 1362'de Sultan I. Murad devrinde Rumeli Beylerbeyliği, 1393 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Anadolu Beylerbeyliği, 1413'de Vilâyet-i Rûm Beylerbeyliği kuruldu. Amasya, Sivas ve Tokat alındıktan sonra yeni bir beylerbeylik kuruldu ve bu beylerbeyliği tüm Anadolu'ya söylenen Rûm'dan farkedilmek için "Vilâyet-i Rûmiye-i Suğrâ" şeklinde adlandırmışlardır (Bulduk, 1992: 129). XVI. Yüzyılda idarede değişme ile beylerbeylikler “vilâyete” dönüşerek etkisini XVIII. Yüzyılda kaybetmiştir

Osmanlı Devleti tarihinde en büyük idarî birim olan beylerbeylik ve eyâletle eşanlamlı kullanılan “vilâyet” tabiri küçük idarî birimler yerine de kullanılmıştır. Örnek olarak şunları söyleyebiliriz: 1-10.12.1521 tarihli bu belgeye göre Rumeli Vilâyeti 30 sancağa bölünmüştür ve bu sancaklara bağlı 167 kaza bulunmaktadır. Ayrıca herhangi bir sancağa bağlı olmayan 5 adet kaza mevcuttur (Alan, 2016: 352). 1527 târihli bir “Sancak tevcih defteri”ne göre Anadolu Vilâyeti'nde on yedi sancak zikredilmektedir (Gökçe, 1994a: 226-227). Burada ifade edilen

“vilâyet” tabiri “beylerbeylik”, “eyâlet” anlamındadır. “Anadolu Vilâyeti”ne tâbi “Rûm Vilâyeti”de ise “vilâyet” kelimesi liva / sancak anlamındadır (Gökçe, 1994a: 228).

Sancak, Osmanlı Devleti’nin ilk zamanlarından beri temel yönetim birimi idi. Birkaç sancaktan beylerbeylik oluşmaktaydı. XVI. yüzyılda beylerbeylik karşılığı olarak “vilâyet” tabiri de kullanılmıştır (İnalçık, 1995: 548). Eyâlet terimi 16. Yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmıştır (İnalçık, 2014: 122).

“XVI. Yüzyıl Çıldır Eyâleti Beylerbeylik Teşkilatı”nda “vilâyet”, “eyalet” ve “beylerbeylik” üçünün de kullanıldığı görülmektedir: “Kethüdâlık-ı Tımarhâ-i Vilâyet-i Çıldır, Emânet-i Tezkirehâ-yı Vilâyet-i Çıldır; Çıldır Beylerbeğliği, Çıldır Eyâleti, 22 Zilhicce 991; 20 Sefer 996; 5 Zilkade 988 (Aydın ve Günalan, 2011: 66-70). XVI. Yüzyılın sonlarına kadar kullanılan “beylerbeylik” ve “vilâyet” tabirleri yerini “eyâlet”e bırakmaya başlamış bulunmaktadır (Başar, 1997: 8).

Evlîya Çelebi, 1666 yılına kadar birkaç defa ziyaret ettiği Çerkes-Eli’nden bahsederken “Çerkes Vilâyeti Beğleri’nden bahsetmektedir (Kırzioğlu, 1998: 79).

Erzurum Beğlerbeği Behrâm Paşa, Doğu Gürcistân’ın Osmanlılara bağlılığını belittığı zaman Serdar Lala Paşa’nın “Vilâyet-i Gürcistân’ın fet ü teskhiri niyetine teşrif” buyurduğunu ifade etmektedir (Kırzioğlu, 1998: 264, 285).

Kanunî Sultan Süleyman padişahlığının sonlarından - III. Mehmed saltanatının ortalarına kadar (H. 971-1008 / M. 1563-1600) dönemi içine alan Tarih-i Selânikî eserinde vilâyet-i Yemen, sene 975 (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 73, 91), “vilâyet-i Gürcistan’da Çıldır nâm sahrâda” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 118), vilâyet-i Gürcistan, sene 995 (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 187, 536, 552), Vilâyet-i Şirvan (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 123), Vilâyet-i Basra, Vilâyet-i Boğdan, Vilâyet-i Gilan, Vilâyet-i Tebriz, Vilâyet-i Azerbaycan (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 255, 284, 394) kayıtlarından da görüldüğü “vilâyet” tabiri kullanılmıştır.

Beylerbeylik döneminde “vilâyet” tabiri kanunnâmelerde de görülmektedir. Örnek olarak 1518 Tarihli Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi’ni (Barkan, 2001: 39-48), 1575 Tarihli Karaman Vilâyeti Eşküncileri Kanunu (Barkan, 2001: 55-56), 1540 Tarihli Erzurum Vilâyeti Kanunu (Barkan, 2001: 62-72), 1519 Tarihli Rum Vilâyeti Sipahi Kanunu (Barkan, 2001: 109-110), 1519 Tarihli Kanunnâme-i Vilâyeti Behisni (Barkan, 2001: 117-118), 1540 Tarihli Diyarbakır Vilâyeti Kanunu- Âmid (Barkan, 2001: 130-139), 1518 Tarihli Defter-i Yasahâ-i Vilâyet-i Diyarbakır (Barkan, 2001: 145-148), Vilâyet-i Bitlis Kanunu (Barkan, 2001: 192-193), Kanunî Devri Kanunnâme-i Vilâyet-i Çukur âbâd (Barkan, 2001: 204-206), 1548 Tarihli Kanunnâme-i Vilâyet-i Şam (Barkan, 2001: 220-227), 1543 Tarihli Kanunnâme-i Canbazân-ı Vilâyet-i Rumeli (Barkan, 2001: 247-248), 1530 Tarihli Kanunnâme-i İkiptiyân-ı Vilâyet-i Rumeli (Barkan, 2001: 249-250), Kanunî Süleyman Devri Kanunnâme-i Vilâyet-i Niğebolu (Barkan, 2001: 267-271), 1716 Tarihli Kanunnâme-i Vilâyet-i Mora (Barkan, 2001: 326-332), 1569 Tarihli Kanun-i Nefs-i Ağrıboz Me’a Vilâyet-i Ağrıboz (Barkan, 2001: 341-343), 1516 Tarihli Kanunnâme-i Vilâyet-i Bosna (Barkan, 2001: 395-399)

Beylerbeylik Sistemi Dönemi'nde "vilâyet" tabirinin kullanılmasını şu şekilde özetliye biliriz:

1. "Vilâyet" Tabirinin Fethedilmiş Bölgede Daha Önce Hüküm Süren Kişinin Adıyla Adlandırılması

Osmanlılar, bazen kişinin hüküm sürdüğü bölgeleri fethettikleri zaman o bölgeyi o kişinin adıyla adlandırmaktadırlar. Dursun Bey tarihi'nde, Bosna'nın "dört vilâyete" ayrıldığını ifade ettikleri zaman Bosna'daki fetih öncesi hüküm süren beylerin topraklarından bahsedilmektedir. Bunlar Bosna Kralı toprakları, Pavlioğulları toprakları, Kovaçoğulları toprakları ve Stjepan Kosaca (Hersek) topraklarıdır (Oruç, 1990: 254).

Hicrî 835 tarihinde Arvanid Sancağı "Vilâyet-i Pavlo Kurtik", İsa Beg veledi-i Pavlo Kurtik'in ismi ile adlandırılmıştır (Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 1987: 85).

Sadşe vilâyeti Seydi Ahmet Paşa vilâyeti olarak tanımlanmaktadır (Evliya Çelebi, 2005a: 126).

XIV. Yüzyılın II. Yarısında "Köstence Sancağı", yani Konstantinov'un toprağı bölgenin eski hakimi Konstantin Deyanoviç Dragaş'ın, XV. Yüzyılda "Despina Vilâyeti" Sultan II. Murad'ın dul kadını Mara Brankoviç – Mariya sultanşa, Despina Hatun'un adları ile isimlendirilmiştir (Safonov, 2012: 122). Bu durum, Çıldır Eyâleti'nde Katip Çelebi'nin de kayettiğı gibi "Gürcü hakimlerinden (beylerinden) Gaze oğlu Menüçehr'in Vilâyeti"nde (Katip Çelebi, 2013: 638), 29 Zı'l-ka'de sene 970 tarihli bir belgede Mısır Beylerbeğliği'nde Anar ve Ömer oğlu vilâyetlerinde (Orhonlu, 1996: 185), 1515 tarihinde kurulan ve Dulkadirli beyi Alaüddövl'e'nin adı ile adlandırılan "Alaüddövl'e vilâyeti"nde görülmektedir (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001: 3). Aşık Paşazade tarihinde de aynı durum şu cümleden görülmektedir: "Hüseyin Beg vilâyetini Murâd Han-ı Gâzi'ye sata-y-ıdı" (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 13).

2. Vilâyetin "Sancak" Anlamında Kullanılması

859 (1455) tarihinde Sivas'ı ihtiva eden "vilâyet-i Tokat" (Gökbilgin, 1965: 53), 1485'te Rum Eyâleti'ne bağlı "vilâyet-i Kırşehir" (Mıstanoglu, 2004: 13), XV. Asrın sonuna ait 334 numaralı Timar Defteri'nde ve 1554 tarihli 2888 nolu Tahrir Defteri kanunnâmesinde kullanılan "vilâyet-i Trabzon" (Bostan, 2002: 23), 26 Rebiülevvel 981 tarihli belgede Mısır beğlerbeğliğine bağlı "Vilâyet-i İbrim" (Orhonlu, 1996: 196) tabirlerinde kullanılan "vilâyet" kelimesi sancak anlamındadır

Hicri 922 Muharrem (M. 1516 Şubat-Mart tarihlerinde "Vilâyet-i Kemakh" ve "Vilâyet-i Bayburd"da kullanılan "vilâyet" tabiri sancak anlamındadır (Kırzioğlu, 1998: 119). Aşıkpaşazade tarihinde de sancak olarak bilinen Kemah, vilâyet tabiri ile şu şekilde ifade edilmiştir: "Ali Beg dahi vardı. Kemah'un vilâyetini urdı" (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 261).

1516-1518 Tarihli Erzincan Sancağı Kanunnâmesi'ndeki "Vilâyet-i Erzincan", 1516 Tarihli Bayburt Sancağı Kanunnâmesi'ndeki "Vilâyet-i Bayburd" (Akgündüz, 1991: 294), 1518 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi'ndeki "vilâyet-i

Kemah” (Akgündüz, 1991: 299; Kırzioğlu, 1998: 119) ifadelerindeki “vilâyet” tabiri sancak anlamındadır.

Türk hukuk tarihinin ilk tapu kanunu olan ve Fatih devrine ait 22 maddelik “Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet”de kullanılan “vilâyet” tabiri sancak anlamındadır. Zira metnin birinci, ikinci, on ikinci maddelerinde sancaktan söz edilmektedir. Yirmi birinci maddede ise “vilâyet” tabiri kullanılmıştır (Akgündüz, 2006: 367-377). Fatih devrinde hazırlanan bu kanunnâme yalnız İslâm dünyasında değil belki de dünyada ilk tapu kanunudur. Sonrakı tapu defterleri bu kanunnâmedeki esaslara göre tanzim olunmuştur (Akgündüz, 2006: 367-377).

3. Vilâyetin “Kaza” Anlamında Kullanılması

Kaza bazen vilâyet olarak da adlandırılmaktadır. 1486 tarihli defterde kullanılan “Timâr-ı kadı-i vilâyet-i Of ve Kalibravel”de (Bostan, 2002: 23) ve 895 (1489-1490) yılında Rize için kullanılan “vilâyet” tabirleri kaza anlamındadır (Bostan, 2002: 34).

Bosna’nın Kral ve Hersek vilâyetinde iki kadının olması, Pavli ve Kovaç vilayetlerinde tek kadının olması “vilâyet”in kaza anlamında olduğu düşünülmektedir (Oruç, 1990: 254).

1519 tarihli idarî taksimata göre Halep Eyâleti’nin Behisni Kazası “Vilâyet-i Behisni” olarak zikredilmektedir (Taştemir, 1999: 13).

Rumeli Eyaleti 28 sancak ve bir de Dukakin Vilâyeti’nden meydana gelmiş olup Osmanlı Devleti’nin askeri, idarî ve ekonomik bakımdan en önemli eyaletidir (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001: 6). Burada Dukakin vilâyeti, Dukakin kazası anlamındadır.

XVI. Yüzyılın ilk yarısında Arab Vilâyeti’ne bağlı Birecik Sancağı’nın Rumkale Vilâyeti’ndeki “vilâyet” tabiri kaza anlamındadır (Osmanlı Yer Adları II, 2013: 29).

XVI. Asrın sonu ve XVII. Asrın başlarında merkezi Kahire olan eyalet 12 vilâyet (Şarkıyye, Garbiyye, Menüfiyye, Buhayre ve Tarrana, Katya, Cîze, Atfiyye, Feyyum, Behenesâviyye, Eşmûnîn, Manfalûtiyye ve El-Vâhât ve 7 sancaktan (İskenderiyye, Dimyât, Reşîd, Süveys, Cidde, Asyût ve İbrîm) teşkil olunmuştu (Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, 1990: 153). Burada “vilâyet” kaza anlamındadır.

4. Vilâyetin “Nahiye” Anlamında Kullanılması

Osmanlı mülkî idaresinin teşekkül döneminde en küçük idari birim subaşılardan yönetimindeki vilâyetlerdi. Bu vilayetler nahiye anlamını ifade etmektedir (Akgündüz, 2005: 363; Ünal, 1989: 34).

Nahiye kelimesi, XV. Yüzyılda livâ’nın her hangi bir şehir, kasaba veya büyükçe meskûn mahal ile bunların etrafındaki bölgeleri işaret eden “divan”, “cemâat” ve “vilâyet” tabirleri şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Gökbilgin, 1964: 37; Ünal, 1989: 34-35). Arvanid Sancağı tertip şekli söz konusu edilince “her vilâyette subaşı, sonra varsa, serasker (çeribaşı) gelir” ibaresi kullanılmıştır (İnalçık, 1987: XVIII). Subaşının ise nahiye yöneticisi olduğu bilinmektedir. Selçuklularda subaşı askeri vali anlamında kullanılmaktaydı (Ünal, 2002: 240).

Nahiyelerin üstünde ise sancak beylerinin yönetimindeki sancaklar idi (Aydın ve Günalan, 2011: 28). 1431-1432 yılında Arnavutlarla ilgili ilk kayıtlara göre merkezi Argirikasrı (Ergirikasrı) olan Arnavut Sancağı'nın vilâyetleri şu şekildedir: 1. Vilâyet-i Aryurikasrı (Argirikasrı), 2. Nahiyet-i Sopot, 3. Vilâyet-i Klisura, 4. Vilâyet-i Kanina, 5. Vilâyet-i Belgrad, 6. Vilâyet-i Tomorince, 7. Vilâyet-i İskarapar, 8. Vilâyet-i Pavlo Kurtik, 9. Vilâyet-i Çartolos, 10. Vilâyet-i Akçahisar (Durmuş ve Simitçiu, 2016: 93; İnalçık, 1987: 1, 27, 30, 33, 55, 75, 78, 85, 97, 102). “Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid” tahririnde Arvanid Sancağı'nda “vilâyet” olarak adlandırılan bu idarî birimler nahiyeye anlamındadır.

1486 tarihli kayıtlarda, Osmanlı öncesinde zeamet-i Kürtün içinde Kürtün ve Vilâyet-i Cepni nahiyeleri yer almaktadır (Fatsa, 2010: 12).

1454 tahririnde Nahiyeye-i Sivas adı altında sancak merkezi ifade edilmişken, Vilâyet-i Sivas adı altında ise sancağa bağlı küçük idarî birimler kaydedilmiştir, 1482 tahririnde ise, Nahiyeye-i Sivas tabirinin yerini Liva-i Sivas ve Seraskerî-i Sivas almıştır (Gürbüz, 1997: 89).

1486 tarihli kayıtlarda, Osmanlı öncesi idari birim olarak bilinen Zeamet-i Kürtün'de iki nahiyeden birinin “vilâyet-i Çepni” olduğu görülmektedir. “Vilâyet-i Çepni” tabirine 1515 tarihli vergi kaydında da rastlanılmaktadır (Fatsa, 2010: 12). Buradaki vilâyetin nahiyeye anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir.

1515 tarihli defterde Of kazasına tâbi “vilâyet-i Kabahor”, Kürtün kazasına tabi “vilâyet-i Çepni”, Lâz (Arhavi) kazasına tâbi “vilâyet-i Yagobit” ve “vilâyet-i İskele” idari birimlerdeki “vilâyet” kelimesi nahiyeye anlamındadır (Bostan, 2002: 23). Merkezi Giresun olan ve 1500 hâneye sahip Çepni için vilâyeti tabiri XVI. Yüzyılın sonlarına kadar kullanılmış ve onun yerini Giresun kazası almış bulunmaktadır (Emecen, 1996: 83). 1520 tarihli İcmâl defteri'nde de Of kazasına ait Kabahor, Arhavi kazasına ait İskele ve Yagobit, Kürtün kazasına ait Çepni nahiyeye oldukları halde vilâyet şeklinde kaydedilmiştir (Bostan, 2002: 23). 1515'de Laz kazası'na tâbi Yagobit ve İskele “vilâyetleri”nin olduğu görülmektedir (Bostan, 2002: 23). Buradaki “vilâyet” tabiri nahiyeye mânasında kullanılmıştır.

902-906 (1497-1509 tarihli 334 numaralı Timar Defteri'nde Akçaabad hem nahiyeye hem de “vilâyet-i Akçaabad” şeklinde kaydedildiği görülmektedir (Bostan, 2002: 28). Aynı durum Hemşin'de de görülmektedir. Yani 1515-1532 tarihlerini içeren 53 numaralı İcmâl Defteri'nde Hemşin hem “vilâyet” hem de “nahiyeye” tabiri ile kaydedilmiştir (Bostan, 2002: 40).

1516 yılına ait Vilâyet-i Bagobit, Vilâyet-i İskele, Vilâyet-i Çepni, Vilâyet-i Torul'da (Kırzioğlu, 1998: 49), Vilâyet-i Harkı-Şirvan'da (Kırzioğlu, 1998: 337), Vilâyet-i İskele'de (Kırzioğlu, 1998: 12, 97), Vilâyet-i Kakhet'te (Kırzioğlu, 1998: 172), Vilâyet-i Kandahar'da (Kırzioğlu, 1998: 26, 271) olan “vilâyet” tabiri nahiyeye anlamındadır.

1520'de Of kazasına tâbi Kabahor “vilâyet”indeki (Bostan, 2002: 33), 1515 tarihli tahrirde anılan “Torul vilâyeti”ndeki “vilâyet” tabirleri nahiyeye anlamını ifade etmektedir (Bostan, 2002: 41).

XVI. Yüzyılın ilk yarısında Rum-ı Kadim Vilâyeti'ne bağlı Merzifon Kazası'nın Gümüş Vilâyeti'nde, Rum-ı Hadis Vilâyeti'ne bağlı Kürtün Kazası'nın Üregir Vilâyeti'nde, Of Kazası'nın Kabahor vilayeti'ndeki vilayet tabirleri nahiye anlamındadır (Osmanlı Yer Adları: II: 2013: 15, 19).

Vilâyet olarak bilinen Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur nahiyeleri Halep Eyaleti'nin Behisni Kazasına bağlı gözükmektedir (Taştémir, 1999: 11, 13).

1482 TD Amasya Sancağı'na tâbi Vilâyet-i Amasya ve Vilâyet-i Gümüş idarî birimlerinin olduğu görülmektedir (Gürbüz, 1993: 77). Gümüş Vilâyeti'nin 1520 tarihli icmâl defterinde Amasya Livası'na bağlı olduğu kayıtlardan bilinmektedir (Gürbüz, 1993: 75). Burada vilâyet tabiri nahiye anlamını ifade etmektedir.

1516 tarihli dirlik defterindeki “Vilâyet-i Torul” nahiye anlamında olup 71 köyü içine almaktadır (Kırzioğlu, 1998: 41, 49).

Bosna Sancağı ile ilgili bilinen ilk tahrir defteri 26 Ocak 1468-12 Mayıs 1469 tarihlerinde tutulmuş icmâl tahrir defteridir. Bu deftere göre, Bosna sancağı'nın en büyük idarî birimi vilâyet olarak gözükmektedir. 1468 / 69 tarihli deftere göre Bosna sancağı 6 vilâyet ve 7 kadılıktan oluşmaktaydı. Bosna sancağının vilayetlere göre dağılımı şöyledir:

1. Yeleç Vilâyeti ve Yeleç Kadılığı
2. Saray Vilâyeti ve Saray Kadılığı
3. Kral Vilâyeti ve Bobovats ve Neretva Kadılıkları
4. Pavli Vilâyeti ve Vişegrad Kadılığı
5. Kovaç Vilâyeti (Pavli vilayetiyle birlikte Vişegrad Kadılığı)
6. Hersek Vilâyeti ve Drina ve Blagay kadılıkları (Oruç, 1990: 255).

Bosna Sancağı'nda “vilâyet” olarak ismi geçen bu idarî birimler nahiye anlamındadır.

5. Vilâyet Tabirinin Nahiye'nin Bir Alt Birimi Olarak Kullanılması

Vilâyet tabiri nahiyeden küçük bir birim olarak da kullanılmaktadır. 1455 yılı tahrirlerinde divan Hafik, Sivas nahiyesi'ne bağlı vilâyet olarak tahrir edilmiştir (Gökbilgin, 1993: 37; Ünal, 1989: 35).

6. Vilâyetin Bölge Anlamında Kullanılması

XV ve XVI. Yüzyıla ait arşiv belgelerinde görülen “vilâyet” tabiri bazen bir bölgeyi ifade etmektedir.

Osmanlının ilk yılları olan 1485'te Kırşehir, “Vilâyet-i Kırşehri” adı altında Rum Eyâleti'ne bağlı bulunmaktaydı (Mıstanoglu, 2004: 13; Şahin, 2002: 484). Buradaki vilâyet tabiri belli bir idari bölgeyi belirtmek için kullanılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 0525 Numaralı TT H. 981 / M. 1573-1574 Tarihli Tapu Tahrir Defteri Kanunnâmesinde bölge vilâyet olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda Ahmed Akgündüz şöyle açıklama yapmaktadır: Bu kanunnâme tüm Gürcistan Eyâletini kapsamakta olup “Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi” olarak bilinmektedir. BOA. TTD. No: 525, s. 1-8'de bulunmakta olup Barkan tarafından yayınlanmıştır (Barkan, 2001: 197-200). Kanunnâmenin ikinci nüshası Paris, Bib. Nat. No: 85. Vrk. 203/b-205b'de, üçüncü nüshası ise,

Viyana Milli Kütüphânesi, A. F. No: 77, Vrk. 63/a-66/b’de yer almaktadır. Defterin Farsça olan mukaddemesinde şu bilgiler verilmektedir:

“Bu, Gürcistân Vilâyeti’nin livâlarına ait Mufassal Defterdir. Sultan Selim Hân’ın fermanıyla Defter Emîni ve aynı Vilâyetin za‘imlerinden Hayreddin ile Kâtib Defter-i Dergâh-ı Âli katiblerinden Nebî tarafından tahrîr olunmuş ve 20-30 Zilka’da 981 tarihinde Hizâne-i Âmire’ye teslim edilmiştir” (Akgündüz, 1994a: 578).

Gürcistân vilâyeti tabiri bütün Gürcistan’a ait olmayıp ayrı ayrı bölgeleri ifade etmektedir: “1574’te tutulan Deftere” göre, Osmanlılar o zaman kendine bağladıkları Gürcü vilâyetlerini tahrir edip, bütün vilâyetlere “Gürcistân Vilâyeti” adını koymuşlardır (Şengelia, 2005: 1499). Aynı durumu Havva Kangül’ün yüksek Lisans Tezi’nde de görmekteyiz. O “Vilâyet-i Gürcistan’ın bazı yerlerinin tahririni yapan Erzurum zaimlerinden Ömer Çelebi 1557-1558 yılında Küçük Ardahan’ın Yusuf veled-i Ahmed’in tımarı kaydında sancak olarak geçmektedir” (Kangül, 2016: 24) cümlesinde “vilâyet” tabirini tüm Gürcistan’a değil onun belli bir bölgesi anlamında kullanmıştır.

23 Mart 1574 tarihli “Defter”in girişi “Gürcistan Vilayeti” Kanunnamesi’nden bahsedilmiş olup 3-7 sayfaları içermektedir. “Kanunnâme-i Vilâyet-i Gürcistân” olarak tanımlanan bu kanunnâmede “Vilayet-i Gürcistan” tabiri, “Vilâyet-i Gürcistân sengistân olup”, “Vilâyet-i Gürcistân kefereleri”, “Vilâyet-i Gürcistân marhasiyye” (Barkan, 2001: 197, 199) birleşimleri olmakla ”3 defa, “vilâyet” tabiri de 7 defa zikrolunmuştur (Barkan, 2001: 197-200).

Vilâyet-i Gürcistân 1578’den önce, Atabek Yurdu’nun Çoruk boyu kesimini ifade etmektedir (Kırzioğlu, 1998: 264, 285, 295, 437, 545). Vilâyet-i Gürcistan (Kırzioğlu, 1998: 437). Bu bilgi Mühimme, XXXVIII, 115, “Müşârün-ileyhün [Lala Mustafa Paşa’nın] akrabasından olup, Dîvân Kâtibi olan Hasan Beğ’e verildi, fî 15 Sefer, sene 987” / 13 Nisan 1579.

Nüsretnâme’de, “Serdar Lala Paşa, “Vilâyet-i Gürcistân’un feth ü teskhîri niyetine bu cânibi teşrîf buyurup” şeklinde kayıt bulunmaktadır (Kırzioğlu, 1998: 264, 285).

“Gürcistân Vilâyeti” tabiri 29 Rebiulevvel 990 / 23 Nisan 1582 tarihli hükümde (Yıldıztaş, 2012: 84-85) ifade edilmektedir.

Evliya Çelebi Sadeşe Bölgesi’ni Seydî Ahmet Paşa Vilâyeti (Evliya Çelebi, 2005a: 126; Abaza Bölgesi’ni de “Abaza Vilâyeti” olarak ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 2005a: 119, 130). Gürcistan ve Mikrilistan bölgeleri de Evliya Çelebi de “vilâyet” olarak tanımlanmaktadır (Evliya Çelebi, 2005a: 117).

130 No’lu TTD 152. Varakında Çıldır Livası Kenarbel Nahiyesi Oloda Köyü tahririnde “Vilâyet-i Gürcistân” tabiri geçmektedir. Ayrıca köyün yakınlığında Kür nehri üzerindeki köprü’nün öneminden bahsedilerek Kars, Zernişat ve Gürcistân vilâyeti ile ticari işlerin yapılması için geçit olarak başka bir köprü’nün bulunmadığı kayıtlardan bilinmektedir. Köy halkı köprü’nün tamir işleri hizmetleri mukabilinde tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuş ve bu durum Defter-i Cedid-i Hakani’yede kaydolunmuştur (TTD, 130: 152; Cikia, 1947: 286).

Selânikî Mustafa Efendi “Tarih-i Selanikî” yapıtında ...vilâyet-i Gürcistan’da Çıldır nâm sahrada... (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 118), “ Sene 995’de vilâyet-i Gürcistân’da...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 187), “ Şeravol geçidi dimeğle meşhur, Gürcistân vilâyeti...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 204), “ ehl-i İslâma nasîb ü müyesser oldukda kaçup vilâyet-i Gürcistân’da...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 239), “... hâkim-i Kızılbaşân olan Şah Abbas Mirza’ya vilâyet-i Gürcistân Hakimleri...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 443), “... vilâyet-i Gürcistân’da hakim olan Simon Han...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 459), “Vilâyet-i Gürcistân’da Çıldır Beğlerbeğisi Delü Hızır Paşa dilîr ü dilâverliği sebebi ile...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 552), “...vilâyet-i Gürcistân’da Çıldır beğlerbeğliğinin kabul eyleyüp...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 681), “... vilâyet-i Gürcistân serhadlerinde ...” (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 606), “Vilâyet-i Gürcistân”dan bahsederek Gürcistân’ın bir bölgesini zikretmektedir.

Katip Çelebi, Gürcistan’a bağlı Zegem, Açıkbaş, Dadyan ve Megril bölgelerinden bahsederek onları vilâyet olarak ifade etmiştir (Katip Çelebi, 2013: 635-636).

“Andan sene 986 Cümâde’l-âhîrenin evâyilinde Kal’a-i Ardahan’dan kalkup, ‘azm-i Gürci deyü revâne olundu. Ve kal’a-i mezkûra karîb olan Gürci Vilâyetlerine ve Altunkal’a nâm hisara bir Hatun zabt u tasarruf ederdi. Yarar yiğit oğulları vardı. Ol vilâyetlerin Küffârlarını, anlar zabt ederlerdi” (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 19), “Ve ereş kürbünde cârî olan Kür Suyu ki Gürcistân Vilâyetlerinden gelir. Gayet ulu sudur (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 28), “Sen ki Gürcistân ve Zegem¹ Vilâyetlerinin ulusu ve beği olan Levend Şâh’sın (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 23) cümlelerinde kullanılan vilâyet tabiri belirli bir bölgeyi ifade etmektedir.

Hicri 15 Sefer 987 /Miladi 13 Nisan 1579 tarihli XXXVIII, 115 mühimme defterinde Gürel [Guria]², Dadyan (Megrel) ve Başaçuk (İmeret) bölgelerini içine alan bölge için “Vilâyet-i Gürcistan” tabiri kullanılmıştır (Kırzioğlu, 1998: 437).

Bâyezîd Han emr-ile Laz vilâyetine Kıratova ma’dinin nevâhisiyle ve cemî’i ma’dinleri bile Usküb’e Paşa Yiğit Beg’i göndürdile (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 22), Laz vilâyetini cümleten zabt ide (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 113). Cemî’i Laz vilâyeti bile feth olındı ve hisârlarına kullar kodılar ve şehirlerinde kâdılar nasb itdiler ve Semendire’de Cum’a namâzı kılındı ve cemî’i Laz vilâyetinin hâkimi ehl-i İslâm oldı (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 127) cümlelerindeki “vilâyet” kelimesi belirli bir bölgeyi bildirmektedir.

Vilâyet-i Khaniye-Kırım Khanlığına, Osmanlı tâbi’liğinden sonra da bağlı bulunan “Sancak” yerleri dışındaki Çerkeslik bölgesini (Kırzioğlu, 1998: 439) ifade etmektedir.

16 yüzyılın ortalarında Bozok bölgesi eski Danişmendili Devleti’ne izafeten “Danişmendiye vilâyeti” olarak bilinmekteydi (Kılıç, 2016: 124).

¹ Zegem Kakhet’te XVI. Yüzyılda Bagratlı Meliklerine merkez olan kale (Kırzioğlu, 1998: 549).

² Braket yazıları tarafımızca yazılmıştır.

7. Bölgelere Bağlı Yerlerde Vilâyet Tabirinin Kullanılması

Bazı belirli bir bölgeye bağlı yerler de vilâyet olarak belirtilmiştir. Şirvân'ın Mahmudâbâd ve Salyân sulu vilâyetleri (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 34), Rûm 'askerinin Gürci Vilâyetleri'n geçmesi (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 34), seksen bin mîkdâr Kızılbaş 'askeriyle, Gence ve Karabâğ nâm vilâyetlerine gelmesi (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 34), Salyân ve Cavâd nâm vilâyetlerde bir mîkdâr Kızılbaş cem' olup, Ol vilâyetlerin re'âyâsına envâ'-i dürlü sitemler edüp, rencîde etmekden hâlî degiller imiş (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 28) ifadelerini örnek verebiliriz

Beşinci konakda Sene 986 Recebül-müreccebinin evâhirinde Vilâyet-i Şirvân'a dâhil olup (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 26). Vilâyet-i Şirvan tabirine 6 Receb 989 / 6 Ağustos 1581 tarihli XLII, 383, Mühimme defterinde de rastlanmaktadır (Kırzioğlu, 1998: 440)

8. “Vilâyet” Tabirinin “Eyalet” Anlamında Kullanılması

XV ve XVI. Yüzyola ait idarî teşkilâtı bildiren kaynaklarda beylerbeylikle yanısıra “vilâyet” tabiri kullanılmış olup genellikle idarî bir mıntıkayı nitelendirmekteydi (Şahin, 1997: 235). “Vilâyet” tabiri ilk dönemde de eyalet yeine kullanıldığı Osmanlı belgelerinde görülmektedir. Anadolu Vilâyeti'ne Dair 919 (1513) tarihli “Tafsîlü'l-Kuzâtü'l-Mens'ube Fî-Vilâyet-i Anadolu” isimli kadı defteri bunun bir örneğidir. Bu tarihte Anadolu Vilâyeti Hüdâvendigâr, Karesi, Biga, Saruhan, Kütahya, Sultançnü, Ankariyye, Bolu, Kocaili, Kastamonu, Aydın, Menteşe, Teke, Hamid, Karahisar, Kânkırı, Karaman, 'Alâ'iyye, Trabzon ve Amasya livalarından teşkil olunmuştur. Bu livalarda toplam 232 kaza bulunmaktaydı (Gökçe, 1994a: 231-252). 934 (1528) tarihli deftede de Anadolu Vilâyeti tanımlanmaktadır (Gökçe, 1994b: 165).

Vilâyet teriminin XVI. yüzyılın başlarında I. Selim fetihlerinde Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'ı içine alan Arap vilâyeti (1515), Diyarbakır Vilâyeti (1518) büyük idarî birim olarak kullanıldığına bir örnektir. Vilâyet terimine daha çok mühimme defterlerinde rastlanmaktadır. H. 966-968 / m. 1558-1450 yıllarına ait 3 nolu mühimme defterinde Budin, Lahsa, Boğdan, Hıms, Erdel, Rûm, Van, Erzurum, Trablus, Tunus, Diyarbakır, Basra, Karaman, Mısır, Çerkes, Bağdat, Semendire, Filek (3 Nolu Mühimme Defteri, 1993: 11-742) vilâyetleri zikrolunmaktadır.

II. Bayezid dönemine ait 1481 tarihli “Nişancı Rüsûm Kanunnâmesi'nde” “vilâyet” tabiri “vilâyet-i Rumeli”, “vilâyet-i Rum”, “vilâyet-i Karaman”, “vilâyet-i Anadolu” olarak kullanılmıştır (Akgündüz, 1990: 112-114).

Ruus Defterlerine XVI. Yüzyıl Osmanlı Eyalet Teşkilatından söz edilirken hem “eyâlet” hem de “vilâyet” tabirleri kullanılmıştır. XVI. Yüzyıl Çıldır Eyâleti Beylerbeylik Teşkilatı'nda Çıldır, 22 Zilhicce 991 tarihli ruus defterinde “Çıldır Eyaleti” (Aydın ve Günalan, 2011: 67), 12 Cemaziyelevvel 998 tarihli ruus defterinde ise “Vilâyet-i Çıldır” (Aydın ve Günalan, 2011: 68) olarak zikredilmektedir.

Gerek 1574 tarihli II. Selim gerekse de 1595 tarihli III. Mehmet Devri Gürcistân'la ilgili kanunnamelerde vilâyet tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu

kanunnâmelerde üç defa “Vilâyet-i Gürcistân” 1. 3. ve 36. maddeler), “vilâyet” ise 16, 22, 25, 27, 30, 31, 41. maddeler) yedi defa kullanılmıştır (Akgündüz, 1994a: 578; TTD, 130: 4-7; Cikia, 1947: 1-5, Şengelaya, 2005: 1499-1506). Ayrıca Mart 1574 tarihli ve TT.d-525 numarada kayıtlı bu kanunnâme “Kanunnâme-i Vilâyet-i Gürcistân” olarak tanımlanmaktadır (Akgündüz, 1994a: 578, 584; Yıldıztaş, 2012: 28-29).

Evliya Çelebi Çıldır eyaletini, Çıldır Vilâyeti (Evliya Çelebi, 2005b: 367, 372), Bosna eyâletini de Bosna vilâyeti olarak zikretmektedir (Evliya Çelebi, 2010b: 576).

987 / Hicri - 1579 Miladi tarihindeki bir hükümde de Erzurum’un vilâyet olarak şöyle tanımlanmaktadır: “Erzurum Defterdarı’na, Erzurum Vilâyeti Muharriri Ömer’e ve Katip Nuh’a hüküm ki” (Yıldıztaş, 2012: 76-77). III. Murad devrinde tedvin edilen Erzurum Sancağı Kanunnâmesi’nin ikinci nüshasının Mukaddimesinde Erzurum Sancağı’nın “Vilâyet-i Erzurum’a bağlı olduğu görülmektedir (Akgündüz, 1994b: 334).

1515 yılında Alaüddevle³ vilâyeti kuruldu (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-İ Rûm-İli Defteri, 2001: 3). 24 Ağustos 1516’da Yavuz Sultan Selim’in Dabık Düzlüğünde Memlûklular üzerinde kazandığı Merc-i Dâbık ve 1517’de Ridaiye zaferleriyle Suriye, Mısır Osmanlı hakimiyetine girmiş, Mekke ve Medine Emirleri Osmanlı Devleti’ne bağlılığını bildirerek Osmanlı hakimiyeti Arap ülkelerine yayılmış (Öztürk, 2010: 326) ve Memlûklardan aldığı Suriye, Filistin, Anadolu’nun doğu, güney ve güneydoğusundaki bir kısım sancakları ile Arab Vilâyeti (Vilâyet-i Arab) adı altında büyük bir vilâyet kurulmuştur (Öztürk, 2010: 327). 1517 tarihinde ise Diyarbakır vilâyeti kurulmuştur. 1520 tarihli belgeye göre Rumeli vilâyetinde otuz, Anadolu vilâyetinde yirmi, Karaman vilâyetinde sekiz, Rum vilâyetinde beş, Arab vilâyetinde on beş, Diyarbakır vilâyetinde de dokuz sancak bulunmaktaydı (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001: 3).

1515 yılında I. Selim tarafından feth edilmesiyle Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz Arab, Alaüddevle ve 1517’de feth edilen Diyarbakır vilâyetleri kuruldu (İnalçık, 1964: 769). 1520 tarihli bir vesikaya göre Rumeli vilâyetinde otuz, Anadolu vilâyetinde yirmi, Karaman’da sekiz, Rum vilâyetinde bes, Arab vilâyetinde on bes, Diyarbakır vilâyetinde ise dokuz sancak bulunuyordu (İnalçık, 1964: 769). Kanunî döneminde Arab vilâyetinden Mısır ayrılarak müstakil eyalete dönüşmüştü (İnalçık, 1995: 549).

17 Zilhicce sene 975, 5 Muharrem sene 976, Rebî’ülâhır 981, 19 Sefer senr 982, tarihli belgelerde eyalet anlamında “Vilâyet-i Habeş”ten söz edilmektedir (Orhonlu, 1996: 188, 193, 199).

Kanunî tahrirlerine bakıldığında 1520-1530 yılları arasında Osmanlı Devleti Anadolu, Karaman, Zülkadriye, Diyarbakır, Rum ve Arap vilâyetlerinden teşkil olunduğu görülmektedir. Bunlardan, Zülkadriye “eyalet” olarak, diğerleri ise

³ Dulkadirli Beyi Alaüddevle (1479-1515)

“vilâyet” olarak tanımlanmaktadır. Bu vilâyetler (eyaletler) şu livaları içine almaktadır:

1. Anadolu vilâyeti, Kütahya, Hüdâvendigâr, Karesi, Biga, Kocaeli, Sultanönü, Bolu, Ankara, Aydın, Karahisar-i Sahip, Kastamonu, Kengiri, Alâiye, Hamid, Menteşe ve Saruhan livaları /Batı Anadolu/.

2. Karaman vilâyeti, Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve İçel livaları;

3. Zülkadriye eyaleti, Maraş livâsı ile Bozok ve Kırşehir kazaları;

4. Diyarbakır vilâyeti, Amid, Mardin, Musul, Sincar, Arabgir, Ergani, Çermük, Siverek, Kığı, Çemişkezek, Harput, Ruha (Urfa), Ana, Deyr ve Rahba livâlarıyla Hısnî Kifa kazası;

5. Kadim ve Hadfs Rum vilâyeti, Amasya, Çorumlu, Tokat, İarkî Karahisar, Canik, Trabzon, Malatya, Divriki, Kemah ve Bayburt livaları,

6. Arap vilâyeti, Şam, Safed ve Salt, Aclûn, Gazze, Humus, Trablus, Ayıntab, Birecik, Halep, Üzeyr, Tarsus ve Sis livaları (Şahin, 2008: 83-85).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1552 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Tımişvar bölgesi 1554 yılında vilâyet haline getirildi. 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağı'nda Zeâmetlerinde Tımişvar vilâyetinden söz edilmektedir (Serdaroğlu, 2017: 182, 190, 197).

Aşık Paşazade'de “vilâyet” tabirinin bazen “eyâlet” anlamında kullanıldığı şu cümleden görülmektedir: “Bir gün Kara Rüstem dirler-imiş bir dânişmend geldi, vilâyet-i Karamandan” (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 10).

Katip Çelebi, Erran, Muğan ve Şirvan'ın sınırlarından söz ederken hem eyâlet hem de vilâyet tabirlerini şöyle zikretmektedir: “... batıda Erzurum Eyaleti, Gürcistan dağları, kuzeyde Şirvan Denizi olan Hazar Denizi ve Dağıstan Vilâyeti'dir” (Katip Çelebi, 2013: 617). Ahışa'nın özelliklerinden bahseden Katip Çelebi, Ahışa'nın vilâyet merkezi olduğunu yazmaktadır (Katip Çelebi, 2013: 638).

Beylerbeğlik Sistemi Dönemi'nde vilâyet ve eyalet tabirlerinin aynı anlamda kullanıldıkları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Beylerbeğlik Sistemi Dönemi'nde Vilâyet ve Eyâlet Tabirlerinin Aynı Anlamda Kullanılması

Tarih	Nahiye	Kaza	Sancak	Vilâyet / Eyâlet	Sayfa
1517			Aclun ve Salhad	Arap Vilâyeti	5
1517			Adana	Arap Vilâyeti	6
1520			Adana	Halep Eyâleti	6

1578			Ahılkelek ve Maçahel	Çıldır Eyâleti	10
1517	Akka		Safed	Arap Vilâyeti	15
1517	Akkar		Trablus	Arap Vilâyeti	15
1517	Ankara		Birecik	Arap Vilâyeti	28
1517	Antakya		Halep	Arap Vilâyeti	29
1517	Arsuz		Halep	Arap Vilâyeti	35
1517			Ayntâb	Arap Vilâyeti	52
1517	Beyrut		Şam	Arap Vilâyeti	81
1598			Beyrut	Sayda Eyâleti	81
1517			Birecik	Urfa-Arap Vilâyeti	85
1520			Birecik	Urfa-Arap Vilâyeti	85
1517	Cisr-i Sugur		Halep	Arap Vilâyeti	111
1520		Cisr-i Sugur	Halep	Halep Eyâleti	111
1517	Cum		Halep	Arap Vilâyeti	112
1520		Cum	Kilis	Halep Eyâleti	112
1517				Diyarbakır Vilâyeti	152
1520				Diyarbakır Eyâleti	152
1578			Doğubayazıt	Van Eyâleti	154
1362		Edirne	Çimen	Rumeli Eyâleti	161
17. yy			Penek	Çıldır Eyâleti	404
1578			Petekrek	Çıldır Eyâleti	406
1578			Posof	Çıldır Eyâleti	411
1578			Şavşat	Çıldır Eyâleti	465
1578			Ude	Çıldır Eyâleti	499
1578			Ahılkelek	Çıldır Eyâleti	10
1625			Ahıska- merkez	Çıldır Eyâleti	10
1574			Ardahan	Erzurum Eyâleti	31
1578			Ardahan	Çıldır Eyâleti	31
1551			Ardanuç	Erzurum Eyâleti	31
1578			Ardanuç	Çıldır Eyâleti	31
1578			Aspinza	Çıldır Eyâleti	37
1578			Çeçerek ve Göle	Çıldır Eyâleti	123
1578			Hirtuz	Çıldır Eyâleti	234

Kaynak: Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), 2006.

BOA, A.RSK 1452 numaralı ve 945/1538 tarihli ruus defteri bilgilerine göre “Eyâlet” ve “Vilâyet” tabirleri aynı anlamda kullanılmıştır. Bu ruus defterinde 1438 tarihinde ismi geçen Osmanlı eyaletlerinin ismi şöyledir: 1. Anadolu vilâyeti; 2. Bağdat vilâyeti; 3. Basra vilâyeti; 4. Bogdan vilâyeti; 5. Budun vilâyeti; 6. Cezair vilâyeti; 7. Cezair-i Bahr-i Sefid / Kapudani vilâyeti; 8. Diyarbekir vilâyeti; 9. Eflak vilâyeti; 10. Erdel vilâyeti; 11. Erzurum vilâyeti; 12. Gürcistân vilâyeti; 13. Jana

vilâyeti; 14. Karaman vilâyeti; 15. Kırım hanlığı; 16. Luristan vilâyeti; 17. Mağrip Vilâyeti; 18. Mısır vilayeti; 19. Rum vilâyeti; 20. Rumili vilâyeti; 21. Şam / Arap vilâyeti; 22. Van vilâyeti; 23. Zebid ve Aden vilâyeti; Zulkadiriye vilâyeti (Osmanlı Yer Adları II: 2013: 3).

Habeş beğlerbeğine 9 Muharrem 988 tarihinde verilen 408 nolu hükümde Habeş için kullanılan “vilâyet” tabiri eyalet anlamındadır (Orhonlu, 1996: 210).

1001 (1593) tarihli kayıtlarda “vilâyet-i Gence Karabağ” zikredilmiştir. Burada Gence (Gence, Gence Aranı, Gence Dağistanı, Şemkür Aranı, Sonkur Dağistanı, Kürkbasan Aranı, Şütür, Dankı, Zegem Aranı, Yavlak, Tavus, Temirhasan nahiyeleri), Berda, Hacın, Ahıstâbâd, Dizak, Hakâri ve Varand sancakları yer almaktaydı (Kırzioğlu, 1998: 372-373).

Beylerbeylik tabirinin kullanıldığı XV, XVI. Yüzyıllarda beylerbeyilerin daha çok askerî bir fonksiyonu olduğu görülmektedir (Şahin, 1997: 235). Eyalet tabiri ise Osmanlı idarî teşkilâtında XVI. Yüzyılın sonlarına doğru geniş ölçüde kullanılmaya başlanmıştır (İnalçık, 1995: 548).

Osmanlı hâkimiyetinin 1516 yılında Memlûklularla yaptığı Merc-i Dâbık savaşı ile Arap bölgelerine yayıldığı bilinmektedir. Yavuz, Memlûklulardan alınan bugünkü Suriye ve Filistin’in tamamı ile Anadolu’nun doğu, güney ve güneydoğusundaki bir kısım sancakları Arab Vilayeti (Vilayet-i Arab) adıyla büyük bir vilayetin çatısı altında topladı. 1549 tarihinde Halep ayrı bir eyalet hâline getirildi. 1 1518 yılından itibaren genel bir tahrir yapılarak mîrî rejime dâhil edildi. Mısır, ayrı bir eyalet olarak teşkil edildi. Kudüs ve çevresi 1564-1578 yıllarında hâlâ Şam Beylerbeyliği’ne bağlıdır. 2 Mîrî rejimin üç önemli unsuru vardı. Bunlar; Beylerbeyi ve Kadı ataması ile tahrir yapılmasıdır (Öztürk, 2010: 327).

Peçevi’de hem eyalet hem de vilayet kullanıldığı görülmektedir: H. 2 Ramazan 929 (M. 15.VII.1523) tarihinde Mısır’dan söz ederken (Peçevi İbrahim Efendi, 1999: 84) eyalet, H. 18 Ramazan 940 (M. 2. IV. 1534) tarihinde de Mora’dan bahsederken vilayet tabirini kullanmıştır (Peçevi İbrahim Efendi, 1999: 84, 172).

1578-1588 yıllarında Van Vilâyeti’ne bağlı bir sancak olarak Osmanlı idari düzenindeki yerini alan Bayezid Sancağı (Kunt, 1978; 173), 1608, 1631 ve 1653 ve 1669 yıllarına ait tevcihat kayıtlarına göre, Bayezid Kalesi Sancağı ismiyle yine Van Eyâleti’ne bağlıdır (Kılıç, 1997: 124- 130, Kılıç, 2001: 193; Kaya, Karataş ve Özgül, 2014: 563).

16. yüzyılın sonlarından tutulmaya başlayan ve vilâyet bütçeleri niteliğinde olan Vilâyet Muhasebe Defterleri’nde vilâyetlerin sınırları belirlenmiştir (Öztürk, 2010: 329).

Vilâyetin eyâlet anlamında kullanılması Osmanlı belgelerinde görülmektedir: H. 924-m. 1528 Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, H. 947-M. 1540 Erzurum Vilâyeti Kanunu, H. 926-M. 1519 Rum Vilâyeti Sipahi Kanunu, H. 929-M. 1519 Kanunnâme-i Vilâyeti Behisni, H. 947-M. 1540 Diyarbakır Vilâyet Kanunu, Vilâyet-i Bitlis Kanunu, Kanunnâme-i Vilâyet-i Çukurabad, H. 955- M. 1548 Kanunnâme-i Vilâyet-i Şam, H. 950-M. 1543 Kanunnâme-i Canbazân-ı Vilâyet-i

Rumeli, H. 937-M. 1530 Kanunname-i Kıbtıyan-ı Vilâyet-i Rumeli, H. 1129-M. 1716 Kanunnâme-i Vilâyet-i Mora, H. 922-M. 1516 Kanunnâme-i Vilâyet-i Bosna (Barkan, 2001: 39, 45, 62, 109, 130, 192, 204, 220, 247, 249, 326, 395).

XVI. yüzyılın sonlarında kurulan ve varlığını ruus defterlerindeki tayinler dolayısıyla öğrendiğimiz bazı beylerbeylikler, Osmanlı eyâlet teşkilatı çalışmalarında ruus defterlerinin yeni katkılar sağlayacağını göstermektedir. 6 Ra 989 (10 Nisan 1581) tarihli ruus kaydına göre Göri vilâyeti müstakil beylerbeylik haline getirilmiş ve beylerbeyliğe Pasin beyi Mirza Ali Bey tayin edilmiştir: “Beğlerbeğlik-i vilâyet-i Göri hâlâ vilâyet-i mezbûre müstakil beğlerbeğlik olmak lâzım gelmeğın sekiz kere yüzbin akçe ile Pasin beği Mirza Ali Beğ’e virilmek buyu ruldı”³⁷ / Aydın ve Günalan, 2011: 39).

9. Vilâyet Tabirinin Kent, Kale, Kasaba, Memleket, Yöre, Oba Anlamlarında Kullanılması

“Vilâyet” tabiri bazı durumlarda kent, kale anlamını ifade etmektedir. “Andan dahi kalkup revâne olundu. Onuncu günü Tiflis demek ile meşhûr bir kal’aya geldik. Vilâyet halkı cümle Gürçi’dir”. Ve Kal’a-i Tiflis, kendüsi bir dere içinde, âb u havâsı (9a) mu’tedil vilâyetdir. Gelin, evvelâ Şehr-i Şamaki’ya (14a) varalım. Ganî vilâyetdir. Şehr-i Şamaki, bolluk vilâyetdir (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 23, 29, 30) örneklerinde Tiflis kalesi ve Şamah’ı şehri vilâyet olarak tanımlanmaktadır.

Evliya Çelebi, Siirt’in özelliklerinden bahsederken: “ Seçkin vilâyet, Said yurdu, yani İsparid memleketi, eski şehir Siirt’in özellikleri” (Evliya Çelebi, 2010a: 10), Erzurum şehri hakkında ise: “Ululuk yurdu, ikbâl yurdu ve güzellik diyarı Erzurum şehri menzili (Evliya Çelebi, 2010a: 71) demekle Siirt ve Erzurum şehirlerini vilâyet olarak ifade etmektedir.

Evliya Çelebi, Şamahı Kalesi’ni Şirvan vilâyeti olarak şöyle açıklama yapmaktadır: “Şirvan vilâyeti, yani Şamahı Kalesi’nin özellikleri” (Evliya Çelebi, 2005b: 339), Resand Kalesi’nin ise Mirhand vilâyeti olarak tanımlanması şu şekildedir: “Mirhand vilâyeti, yani Resand Kalesi’nin özellikleri” (Evliya Çelebi, 2010a: 8).

Evliya Çelebi Leh memleketini Leh vilâyeti olarak zikretmiştir (Evliya Çelebi, 2010a: 182).

Alaşehir hisârı vilâyeti ol vakt İslâm arasında kalmış-ıdı (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 25). Alaşehir Kalesi “vilâyet” olarak tanımlanmaktadır.

“Ve Kasaba-i Ereş’in kendüsi, bir bâğ bâğça içindedir. Gayetiyle meyve kânıdır. Bu kadar ‘azim ‘asker, bir ay mîkdâr oturdılar. Meyvesi dükenmedi. Bâğlar varidi ki, dahi dinelmemiş gibi dururdu. Gayetiyle sevâhil vilâyetdir. Ammâ âb u havâsı eyüdü” (Târîh-i Osman Paşa, 2001: 27). Burada Kasaba-i Ereş’e “sevâhil vilâyetdir” denmektedir.

Daha Osmanlı öncesi 1277’de İbn-i Bîbî’de “Vilâyet-i Kamereddin” ibaresi “Kamereden ili” şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi “vilâyet” yerine “il” kelimesi kullanılmıştır. Burada “il” el hem idarî birim hem de memleket, yöre anlamındadır (Acar, 2013: 47). Aynı durum Paşazade Tarihi’nde de şu şekilde

görülmektedir: “Han ki, Bursa’ya geldi Hamîd ili vilâyetinin halkı şikâyete geldiler kim eyitdiler; Aydın ili vilâyetinün ekserin kendüye döndürdi (URL-1: Aşık Paşazade Tarihi, 2015: 41, 73).

Vilâyet tabiri memleket, yöre anlamlarını da ifade etmektedir. Eyalet “hükmetmek, idare etmek” anlamına geldiğinden Kemal Paşazade’de kullanılan “vilâyet eyâleti” tabirindeki vilâyet yöre anlamındadır. Örnek vermek gerekirse: “İnegöl Vilâyeti Eyâleti’ne, Eskişehir vilâyeti eyâleti’ne tayinlerin yapılması” ifadesi İnegöl Yöresi, Eskişehir Yöresi idaresi anlamındadır. Burada “vilâyet” tabiri memleket, yöre anlamında, “eyâlet” tabiri ise yönetmek, idare etmek anlamında olduğu düşünülebilir (Acar, 2013: 47-48).

Aşık Paşazade tarihinde kullanılan “Ve eger bu vilâyete ben anlardan öñdin geldüm dirse, benüm Süleymân Şâh dedem hûd andan evvel gelüp turur didi” cümlesinde “vilâyet” tabiri yöre, memleket anlamındadır (Sonnur Özcan, 2015: 150).

“Mebde-i Kanûn-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi” nde yeniçerlerin “savaşta kendi vilâyetlerine dönmesi” ifadesinde “vilâyet” tabiri kendi yurtları, yani sürekli oturdukları yer anlamındadır (URL-2).

Ol alınan vilâyetde olan Müsülmânlar ol hisârıların içerü vilâyetinde kaldılar (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 179). Bu cümlede “vilâyet” tabiri hem memleket hem de yöre, taraf anlamlarını ifade etmektedir.

Ve her vilâyetin hutbesi ve sikkesi kendünün oldı (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 323). “Vilâyet” yöre anlamındadır.

Germiyânoğlu Ya’kûb Beg kendü vilâyetinden gelüp Sultân Murâd’a itâ’at itdügün beyân ider (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 99); Üçüncü gün girü vilâyetine göndürdi (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 99); Karaman vilâyetine geldiler, bu vilâyeti cemî feth itdiler ve kendüleri tutdılar girü bulara merhamet itdiler, vilâyetlerini bunlara girü virdiler. Kendüler vilâyetlerine gitdiler (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 152); Henüz dahi vilâyetine varmadın yolda çağırdup yasak itdi: “Kimsenün zulm-ıla bir çöpini almayalar (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 25); Eyitdi: “Karamanoğlu ki benüm vilâyetime bedbahtlık itdüğünü gördüm (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 69); Bu vilâyetde halife benem (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 46); Müsülmân vilâyeti içinde olurlar ve illâ İstanbul’un dirilürler (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 80); Üngürüz bir vilâyetdür kim sultânuma lâyük. Hayf degül midür kim anun gibi vilâyetün begi kâfir ola (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 115); Bunlar gelüp İslâm vilâyetine girdiler (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 137);

Siz benüm vilâyetime ve üzerime neden geldünüz? (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 149); Hemîn ki Uzun Hasan girü vilâyetine girdi (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 227); Vilâyet-i İslâm’dan hâtırı olan gelen Müsülmânlara kâfirün hâlî kalan evlerini müşkliğe virdiler (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 241); Karaman’dan aldığı harâm kesbi Uyuz Beg vilâyetinde taş arasında döküp gitdi (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 246); Abdal Mûsâ vilâyetine geldi (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 323); Anadolu beylerbeyliği

ve daha sonra fethedilen diğer memleketlerin-vilayetlerin beylerbeyliği ilave oldu (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 336). Örneklerde ifade edilen “vilâyet” tabiri memleket anlamındadır.

10. Vilâyet Tabirinin Ülke Anlamında Kullanılması

“Vilâyet-i Kızılbaş”, “Vilâyet-i ‘Acem” (Kırzioğlu, 1998: 426, 443) İran, Vilâyet-i Gürcistân (Kırzioğlu, 1998: 264, 285, 437) Gürcistân, “Vilâyet-i Azerbaycan” (Celâl-zâde Mustafa, 1990: 271; Kırzioğlu, 1998: 545) Azerbaycan ülkesi anlamındadır.

Kırzioğlu, “Nüsretnâme, y. 55a-b bilgilerine dayanarak “Serdar Lala Paşa, “Vilâyet-i Gürcistân’un feth ü teskhîri niyetine cânibi teşrif buyurup” kullanmakla Gürcistân vilâyeti’i dile getirmektedir (Kırzioğlu, 1998: 264). O “Serdar Lala Paşa, “Vilâyet-i Gürcistân’un feth ü teskhîri niyetine” ibaresini bir daha tekrarlamaktadır (Kırzioğlu, 1998: 285). “Vilâyet-i Gürcistân” tabiri Kırzioğlu’nun kendi kitabına eklediği mühimme defter belgelerinden olan (Mühimme, XXXVIII, 115, 15 Sefer, sene 987 / 13 Nisan 1579 tarihli belgede “Vilâyet-i Gürcistân” olduğu görülmektedir (Kırzioğlu, 1998: 437). Oysaki daha önce “III. Murad ve III. Mehmed çağlarında “Gürcistân Vilâyeti” diye bir eyaletin olmadığını yazmıştı (Kırzioğlu, 1998: 395). İsmi geçen “Mühimme, XXXVIII, 115, 15 Sefer, sene 987 / 13 Nisan 1579 tarihli belge” III. Murat (1574-1595) dönemine aittir.

Katip Çelebi, Gürcistan ülkesini vilâyet tabirini kullanarak şöyle ifade etmektedir: “Şirvan Denizi [Hazar Denizi]⁴ ile Karadeniz arasında bulunan ve 20 merhale kadar mesafede dağlar içinde bir vilâyettir” (Katip Çelebi, 2013: 635).

Peçevi’de Gürcistân Vilâyeti (Ababay, 1987: 93), Gürcistân Vilâyeti’ne Akın (Peçevi İbrahim Efendi, 1999: 190-191) ifadelerindeki “vilâyet” tabiri Gürcistân ülkesini yansıtmaktadır.

Evlîya Çelebi’de İran Ülkesi İran vilâyeti olarak zikrolunmaktadır (Evlîya Çelebi, 2005a: 281).

Bir seferde üç vilâyet feth iden sultân budur (URL- 1: Aşıkpaşazade Tarihi, 2015: 199). Burada üç ülke ifade edilmektedir.

“Vilâyet” tabiri, XVI. Yüzyılda Mısır’da büyük ve küçük idarî bölgeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Mısır’a ve onun Said Bölgesi’ne “Vilâyet” denmesi Mısır Beylerbeyi İbrahim Paşa’ya gönderilen şu hükümde görülmektedir: “Vilâyet-i Mısır’da Said vilâyetinde Kına nam Medinede / Mühimme LIII, 141 / 404, 23 Şevval 992/ (Seyyid Muhammed es-Seyid Mahmud, 1990: 50, not 79). Habeş beğlerbeğine gönderilen 9 Muharrem 988 tarih ve 408 nolu hükümde de Mısır’a bağlı Sa’id bölgesi “... bir emîn ta’in edüp vilâyet-i Sa’id’den Mısır iskelesine celbe ile gönderip” ifadesinde de gözükmektedir (Orhonlu, 1996: 212). Burada “vilâyet-i Mısır” Mısır ülkesi anlamındadır.

“Takdir-i hikmet-pezîr-i Hakk ile –celle celâlüh- Hazret-i pâdişâh behîşt-âşiyânın tağammedehu’llâhu bi ğufrânih- ibtidâ-i devlet-i sa’âdet-menziletlerinde, makarr-ı haşmet hümâyunları memleket-i ma’mûre-i Tırabzon olub ki, semt-i

⁴ Açıklama tarafımızdandır.

şikâlde, Deryâ-yı Sevâd kenarında bir illîm-i cennet-i na'îm-ü-âbâddır, bir cânibi, vilâyet-i Çetrkets-ü Gürcistân, bir tarafı, vilâyet-i Şîrvân-u-Gilâna karib cengelistan vet kûhistândır (Celâl-zade Mustafa, 1990: 47).

Günümüz Türkçesinde:

Aziz ve celil olan Allah'ın takdiriyle cennet mekân padişahın (Allah kusurlarını örtsün) mutluluk yeri saltanat merkezi mamur Trabzon şehridir. Burası nâim cenneti iklimli olup, kuzeyde Karadeniz sahilindedir. Bir tarafı Çerkes ve Gürcistan vilâyeti, bir tarafı Şîrvân ve Gilân'a yakın Ormanlık dağlıktır (Celâl-zade Mustafa, 1990: 271). “Gürcistân vilâyeti”ndeki “vilâyet” tabiri ülke anlamındadır.

2. Eyâlet Sistemi Dönemi (1591 – 1864)

Eyâlet, Osmanlı Devleti'nde en büyük sivil veya askerî yönetim birimidir [TDK (Türkçe Sözlük), 2011: 840]. Arapça “idare etme, valilik görevini yapma” anlamındaki “iyalet” kelimesinden gelmektedir (Parlatır, 2011: 799). XVI. Yüzyılda ve daha önceler “eyâlet” tabiri, “beylerbeylik” ve “vilâyet” tabirleri gibi en büyük idarî birim olarak kullanılmıştır. Eyâlet kelimesinin resmen kullanılışı XVI. yüzyıl sonlarına 1591 yılına aittir. Uzunçarşılı ve Ortaylı “eyâlet” tabirinin 1361'den sonra I. Murat'ın Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği tayin edilmesi ile meydana çıktığını bildirmektedirler (Uzunçarşılı, 1988: 502; Ortaylı, 2007: 185). Eyâlet sistemi döneminde “vilâyet” tabiri de kullanılmıştır. I. Ahmed Devrinde (1603-1617) Vilâyet-i Karaman, Vilâyet-i Anadolu, Vilâyet-i Germiyan'da olduğu gibi (Akgündüz, 1996: 491, 493, 504, 517).

H. 1026-1027 / M. 1617-1618 yıllarına ait 82 Nolu Mühimme Defteri'nde Boğdan, Acem, Eflâk, Mora, Bosna (82 Nolu Mühimme Defteri, 2000: 87-193), H. 1036-1037 / M. 1626-1628 yıllarına ait 83 Nolu Mühimme Defteri'nde Boğdan, Kırım, Eflâk, Leyh (83 Nolu Mühimme Defteri, 2001: 7-112), 85 Nolu Mühimme Defteri'nde Mora, Acem, Leyh, Eflâk, Bükreş, Mısır, Rûmili, Akkırman, Bağdat, Kırım, Kefe, Erdel, Boğdan, Bosna (85 Numaralı Mühimme Defteri, 2002: 43-417) vilâyetleri hakkında hükümler bulunmaktadır.

Eyalet sistemi dönemine ait H. 1013 tarihli Semendire Kanunâmesi'nde “Vilâyet-i Semendire”de “vilâyet” tabiri sancak anlamındadır (Aynî Ali Efendi, 1962: 256; Akgündüz, 2016: 297).

III. Ahmed Devri'nde (1703-1730) “vilâyet” tabiri “Vilâyet-i Anadolu”, “Vilâyet-i Karaman”, “Vilâyet-i Rûm” ifadelerinde (Akgündüz, 2016: 245, 255, 274) “vilâyet tabiri eyâlet anlamındadır.

Kâtib Çelebi'nin Cihannümâ'sında, “Ahışa (Ahıska) Gürcistân sınırlarına dahildir. Eskiden Çıldır Eyâletiydi. Çıldır cenklerde harap olduğundan Ahıska'ya ilhak olunup bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir. Hududu: Doğusunda Kars, güneyinde Çıldır, batısında Gürcistan dağları ve kuzeyinde Tiflis yer alır. Ahışa hala taht-ı vilâyetdir” yazmakla bölge için hem eyalet hem de vilâyet tabirlerini kullanarak sancak ve ocaklıklarının Acara, Ardanuc, Ardahan-ı Büzürk Ardahan-ı Küçük, Sevka / Soka ? tabi' Oltu, Petkerek ocaklıktır. Penek, Posthov, Tavusker, Çıldır, Haçrek, Hartos, Şavşad ocaklıktır. Göle, Livane ocaklıktır. Mahcil nisf-ı Livâne ocaklıktır. Mamervan, Ahılkelek, Teralet'den ibaret olduğunu bildirmiştir

(Katip Çelebi, 2013: 11). “Ahışha hala taht-ı vilâyetdir” de vilâyet tabiri eyalet anlamındadır.

IV. Murad Devri Kanunnâmeleri’nde (1623-1640) “vilâyet” tabirinin ülke anlamında kullanıldığı görülmektedir: “Benim ‘adâletlü Pâdişâhım, Hakk Sübhânehu ve Te‘âlâ hazreti bir vilâyet halkına nazar-i merhâmetle nâzır olsa, ol vilâyetin Pâdişâhı kalbine “eş-şefkatü ‘alâ halki’llâh”envârını Pertev-efgen etmekle...”, “... nice vilâyetlerden elçiler gelürler” (Akgündüz, 2015: 182, 253) ifadelerindeki “vilâyet” tabiri ülke anlamındadır. “Pes bu kerîmü’ş-şân ve ‘adimu’l-misâl zamânlarında eğer vilâyetlere hayf sorucu çıkmak lâzım olursa...” ifadesinde ise bölge anlamındadır (Akgündüz, 2015: 248).

11-20 Zilhicce 1067 / 20-29 Eylül 1657 tarihli “Guril Vilâyetine giden tüccar ve elçilerin Gonye halkı tarafından rahatsız edilmelerinin önüne geçilmesi” hükmünde de (Yıldıztaş, 2012: 126-127) “vilâyet” tabiri yöre, bölge anlamındadır.

3. Vilâyet Sistemi Dönemi (1864-1922)

7 Şubat 1864 Günlü Vilayet Yasası (7 Cemaziyelahir 1281 Tarihli Vilayet Nizamnamesi) ile 29 Haziran 1870 Günlü Vilâyet Genel Yasası (29 Şevva 1287 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi)’nden başlayarak yasal alanda “Eyalet” yerine “Vilâyet” tabirinin kesin olarak kullanıldığı görülmektedir (Ababay, 2000: 31).

1864 vilayet nizamnamesine kadar, “vilayet”, “eyalet”, “kaza” ve “nahiye” tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmüştür. 1864 ‘de yayınlanan “Vilâyet nizamnamesi” ile Osmanlı Devleti’nde yeniden teşkilâtlandırma yapıldı. Buna göre taşra yönetimi vilâyet, liva (sancak), kaza ve köy birimlerine ayrıldı. Livaları “Mutasarrıflar” idare etmeye başladı.

Vilâyete geçiş çabaları ve taşra yönetiminde reformun kaçınılmaz hal alması 1864 (Tuna) Vilâyeti Nizamnamesi’nden sonra başlamıştır. Bu yüzden 1863 yılı sonlarında Fuad Paşa nezaretinde Midhat Paşa ve Cevdet Paşa’nın katılımıyla komisyon düzenlendi. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda düzenlenen nizamname yeni teşkil olunan Tuna vilâyetine ait olan bu nizamname 8 Kasım 1864 yılında resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (Gençoğlu, 2011: 34). Her ne kadar bu nizamname tarihe Tuna Vilâyeti Nizamnamesi olarak geçse de aslında tüm Osmanlı Devleti ‘ne uygulamak amacıyla hazırlanmıştı. Zira ilk adım olarak, Nil, Vidin ve Silistire eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti kurulmuştu (Gençoğlu, 2011: 34). Tuna Vilâyeti’ne uygulanan ve başarılı sonuçlar 1865 yılında Rumeli’de, Anadolu ve Arabistan’da yeni vilayetler kurulmaya başladı. Tüm bunlar sonucunda devletin tüm bölgelerini kapsayacak 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ve 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet nizamnameleri kabul edilerek yasal alanda “Eyalet” yerine “Vilâyet” kelimesi kesin olarak kullanıldı. 1871 Nizamnamesi’ne göre Osmanlı Devleti idarî bakımdan 27 vilâyet ve 123 sancağa ayrılmıştı (Gençoğlu, 2011: 35).

Osmanlılarda başkent merkez sayılırdı. Merkez dışında kalan yerler ise taşra adlanırdı. Taşra eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar köylere ayrılarak yönetilirdi. Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nde idarî düzenleme

beylerbeylik (eyâlet, vilâyet), livâ (sancak), kaza, nahiyeye, karye (köy) ve mezra şeklinde olmuştur. 1864 ve 1871 tarihlerinde faaliyete geçen vilayet nizamnameleri ile taşra yönetiminde yeni bir idarî düzenleme yapılmıştır. Bu nizamnameler sayesinde “vilayet” terimi gerçek anlamını kazanmıştır.

Genellikle Fransa taşra yönetim sisteminden yararlanarak hazırlanan 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi'yle eyaletler kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilayet üniteleri kurulmaya başladı. Bu durum Fransa'yı taklit etmek değil Fransa merkezîyetçiliğinin taşra reformlarına uygun gelmesinden kaynaklanmaktaydı (Gençoğlu, 2011: 35). Tuna Vilayeti'nde uygulanan bu nizamname başarılı sonuçlar verdiği için devletin başka bölgelerinde de uygulanmaya başlanmış ve 1865 yılından itibaren Rumeli', Anadolu ve Arabistan'da yeni vilayetler kurulmaya başlamıştır (Gençoğlu, 2011: 35).

7 yıl yürürlükte kalan 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi, 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamname 1913 yılına kadar geçerli olmuştur (Gençoğlu, 2011: 35). 1871 Nizamnamesi'ne göre Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de 10, Anadolu'da 16, Afrika'da ise 1 olmakla toplam 27 vilayet bulunmaktaydı (Gençoğlu, 2011: 35).

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile vilayet idari sisteminin esasları A. Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve Midhat paşa tarafından hazırlanıp model olarak Fransız departament sistemi benimsenmiş ve “departement-arrondissement-canton-commune”in yerini “Vilayet-Liva (sancak)-kaza-köy” almıştır (Boztepe, 2013: 7). Bu sistem ilk olarak Ahmet Midhat Paşanın Vali olduğu Niş, Silistre, Vidin bölgelerinden ibaret Tuna vilayetinde, daha sonralar ise Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna'da uygulanmıştır. Zira Heyet-i Vükelanın kararı, vilâyet usulünün Tuna'da başarılı olması durumunda diğer bölgelere de uygulanması şeklinde idi. Bu durum gözönünde bulundurulmuş ve 1865 (1282) yılında yeni uygulama Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da tatbiki uygun görülmüştü (Kaya Kılıç 2005: 109).

1871 tarihinde “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” kabul edilmiş vilayet, liva, kaza, köy aynen kabul edilmiştir. Fakat kaza ile köy arasına nahiyelerin kurulması uygun görülmüştür. 21 Şubat 1876 tarihinde “İdare-i Umumiye-i Vilayet Hakkında Talimat” kabul edilmiştir. Bu talimat gereğince valilerin görevleri “vezaif-i ıslahiye” ve “vezaif-i daimiye” başlıkları altında belirlenmişti (Kaştan, 2016: 82). 1876 Kanun-i Esasi'nin 11. Bölümünün 108-112. Maddelerinde Vilayet idaresi ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesi gereğince vilayetlerin usuli idaresi ve taşra idaresinde yetki ve görevler zikredilmiştir (Kaştan, 2016: 83). 1876 Tarihli Kanun-i Esasi Osmanlı'nın ilk Anayasası olup bazı küçük değişimlerle 1871 yılında kabul edilen ilkeleri benimsenmiştir (Boztepe, 2013: 8).

Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım No: 14, Evrak No: 389, Zarf No: 126, Karton No: 9'da Şemseddin Sami'nin Vilayet yönetimi ile ilgili layıhası bulunmaktadır (Kaya Kılıç, 1995: 119). 1880-1899 yıllarında yazılmış olduğu tahmin edilen bu layıhaya göre Şemseddin Sami, mevcut idari sisteminin vilayetler sancaklara; sancaklar kazalara; bazı kazaların da nahiyelere ayrıldığını

bildirmektedir (Kaya Kılıç, 1995: 120). O bu sistemin olumsuzluğunu şu üç açıdan değerlendirmektedir: Birincisi, her hangi bir isteğin yetkililere ulaşması en az dört beş kaleminden geçtiğinden işin uzanmasına ve evrakın yerine ulaşmasına kadar bir çok memurun boşuna çalışmasına neden olmaktadır; ikincisi, vilayet görevlileri ve vilayetin diğer ileri gelenleri merkezden yönetildiklerinden mutasarrıfların kendileri karar verememekte olup bu da vilayet yönetimini bozmakta ve asayiş sağlamamaktadır; üçüncüsü, vilayet idaresinde çalışanların sayı çok olduğundan bir kısmı yüksek maaş alıp halkın istekleri ile ilgilenmemekte asıl iş yapanlar ise düşük maaş almaktadırlar. Bu yüzden onlar da geçinemediklerinden görevlerini kötüye kullanmaktadırlar (Kaya Kılıç, 1995: 121). Tüm üç olumsuz duruma göre Şemseddin Sami ülkenin vilayetlere ve vilayetlerin de kazalara ayrılmasını savunarak sancakların kaldırılmasını uygun bulmaktaydı (Kaya Kılıç, 1995: 121).

Tanzimat Dönemi'nde hem Avrupalı devletlerin yönetim sistemleri ve uygulamaları hem de ülkedeki Gayrimüslimlerin istekleri konusunda yabancı ülkelerin baskıları yüzünden Osmanlı Devleti'nde yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1913 yılında “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-i Muvakkat” a göre vilayette valinin, il idare Meclisi ve Vilayet Umumi Meclisi oluşturulmuş ve onların görevleri belirlenmişti (Kaştan, 2016: 78).

Üç kısımdan ibaret olan “İdare-i Umumiye-i Vilayet ve İdare-i Hususiye-i Vilayet” in birinci bölümünün 1-19. Maddeleri vilayete ilgili, ikinci bölümün 20-60 Maddeleri mülki idare amirleriyle vilayet memurlarının görevleri, üçüncü bölümün 62-74. Maddelerinde ise İdare Meclisi ile ilgili hükümler yer almaktadır (Kaştan, 2016: 83).

SONUÇ

600 yıldan fazla hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nin şdarî yapısı zaman zaman iç ve dış şartlara göre değişiklik göstermiştir. İlk büyük idarî birim beylerbeylik olmuştur. Beylerbeylikle yanısıra “eyâlet” ve “vilâyet” tabirleri de kullanılmıştır. Fakat “vilâyet” kelimesi hem beylerbeylik hem de “eyâlet” tabirinden farklı olarak küçük idarî birimler de ifade etmiştir. “Vilâyet” tabirinin farklı idarî birim olarak kullanılmasını üç dönem olarak şu şekilde belirledik:

Birinci dönem 1326-1591 yıllarını kapsayan Beylerbeylik Sistemi dönemidir. Bu dönemde “vilâyet” tabiri nahiye, kaza, sancak, eyâlet, ülke, şehir, yöre, bölge ve s. anlamlarda kullanılmıştır.

1591-1864 yıllarını içine alan Eyâlet Sistemi döneminde gerek I. Ahmet (1603-1617) gerek IV. Murat (1623-1640) gerekse de III. Ahmet (1703-1730) zamanlarında “vilâyet” tabiri eyalet anlamında kullanılmıştır. Fakat bazen “vilâyet” tabiri, ülke, H. 1013 tarihli Semendire Kanunnâmesi'nde “Vilâyet-i Semendire”de olduğu gibi sancak, 11-20 Zilhicce 1067 / 20-29 Eylül 1657 tarihli hükümde de bölge, yöre anlamlarını da ifade etmiştir.

1864-1922 yıllarını kapsayan Vilâyet Sistemi dönemine ait 1864 (Tuna) Vilâyet Nizamnamesi, 1871 İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi ve 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu Muvakkati Osmanlı Devleti'nde vilâyet

idaresinde çok önemli düzenlemeleri teşkil etmiş, onların etkileri günümüz Türkiye'sine kadar uzanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin vilâyet idaresinin temelini oluşturmuştur. Osmanlı zamanında Vilâyet tabirinin kullanılmasının ayrıntılı olarak açıklanması taşra idare tarihi bakımından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

TAPU-KADASTRO KUYÛD-I KADÎME ARŞİVİ, TTD. No: 130 (58).

3 Numaralı Mühümme Defteri (966–968 / 1558–1560), (1993), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi I: Ankara.

82 Numaralı Mühümme Defteri (1026-1027 / 1630-1631 – 1632), (2000). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 47. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi VI. Ankara.

83 Numaralı Mühümme Defteri (1036-1037 / 1626–1628. (1993). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 54. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi VII). Ankara.

85 Numaralı Mühümme Defteri (1040-1041 / 1617-1631 – 1618), (2002). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 60. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi VIII: Ankara.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937 / 1530) I (2001). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 55, Defter-i Hâkânî Dizisi: VII., Yayına Hazırlayanlar: Ahmet ÖZKILINÇ, Ali COŞKUN, Abdullah SİVRİDAĞ, Murat YÜZBAŞIOĞLU. Dizin ve Tıpkıbasım, ANKARA

Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid (1987). Metni Bir Giriş İle Neşreden Halil İnalçık. 2. Baskı. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ABABAY, Feridun (1987). **Çıldır Tarihi**. Ankara. Kadioğlu Matbaası.

ABABAY, Feridun (2000). **Çıldır'ın Yönetmelik Süreci: Kuzeydoğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ile Osmanlı Taşra Örgütü**. Ankara. Eda Matbaası.

ACAR, Kadir (2013). **Osmanlı Devleti'nde Bir İdarî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867)**. Doktora Tezi. T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. Ankara.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1990). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Fey Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1991). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 3. Kitap. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Fey Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994a), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 7/1. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV); 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnâmeleri, VI. Bölüm: Gürcistân Eyâleti Kanunnâmeleri. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994b). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 8/I. Kitap. III. Murad Devri Kanunnâmeleri. 8/II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1996). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 9/1. Kitap. I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri. 9/II. II. Osman Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2005). **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilâtı ve Belediye Kanunları**. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2006). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 1. Kitap. Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri. 2. Baskı. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2015). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 10. Kitap. IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed Devri Kanunnâmeleri (1623-1687). İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2016). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 11. Kitap. III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud Devri Kanunnâmeleri (1703-1839). İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

ALAN, Ercan (2016). “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları ve Kadılar”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, ASOS JOURNAL, The Journal of Academic Social Science** Yıl: 4, Sayı: 33, Kasım 2016, s. 337-377.

AYDIN, Bilgin – GÜNALAN, Rıfat (2011). Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi **Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies** Sayı 38 • İSAM, s. 26-160.

AYDIN, Dünder (1998). **Erzurum Beylerbeyliği ve Tteşkilatı. Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AYNÎ ALİ EFENDİ (1962). **Kanunnâme-i Âl-i Osman. Osmanlı Devleti Arazi Kanunları**. Çeviren. Hediye Tuncer. Ankara. Tarım Bakanlığı Yayınları.

BARKAN, Ömer Lütfi (2001). **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları**. Birinci Cilt. Kanunlar (Tıpkıbasım). Hazırlayan Hüseyin Özdeğer. İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını

BAŞAR, Fahamettin (1997). **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

BOZTEPE, Mehmet (2013). “Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren “Merkeziyetçilik” Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 36. s. 1-14.

BULDUK, Üçler (1992). “Çorum Sancağı'nın Osmanlı İdarî Teşkilâtındaki Yeri-1, ss. 129-167, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Sayı 3, ss. 129-167.

CELÂL-ZADE MUSTAFA (1990). **Selim-nâme**. Hazırlayanlar: Ahmet UĞUR – Mustafa Çuhadar. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇİKİA, Sergey (1947). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân**. Türkçe metni tercüme, tedkik ve tahşiye eden. S. Cikia. I. Kitap. Tbilisi. Gürcistan S. S. Cumhuriyet Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

ÇAKAR, Enver (2003). **XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı**. The Administrative Divisions of The Beylerbeyilik of Damascus in The Sixteenth Century, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 351-374, Elazığ.

DURMUŞ, Oğuzhan ve Rijete SIMITÇIU, Rijete (2016). Arnavutluk Berat Vilâyeti'nde Yer Adları (Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid'e Göre). **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt /Volume 5, Sayı / Number 1, Temmuz / July 2016, ss. 91-102.

EFE, Ayla (2009), “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s.87-113.

EMECEN, Feridun (1996). “Giresun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIV, ss. 78-84. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EVLİYA ÇELEBİ (2005a), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon - Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit**. 2. Cilt- 1. Kitap. Hazırlayanlar: . Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman. İstanbul. YKY.

EVLİYA ÇELEBİ (2005b), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon - Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit**. 2. Cilt- 2. Kitap. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman. İstanbul. YKY.

EVLİYA ÇELEBİ (2010a), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp**. 5. Kitap – 1. Cilt. Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman. İstanbul. YKY.

EVLİYA ÇELEBİ (2010b), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp**. 5. Kitap – 2. Cilt. Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman. İstanbul. YKY.

FATSA, Mehmet (2010). **XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun (Sosyal ve Ekonomik Hayat)**. Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi-1. Ankara. Bilge.

GENÇOĞLU, Mustafa (2011). “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1: 29-50

GÖKBİLGİN, T. (1964). “Nahiye”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt IX, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 37-39.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1965). “15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm”. **Vakıflar Dergisi**, 6. 51-61.

GÖKBİLGİN M. Tayyib (1993). “Nahiye”. **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9. İstanbul.

GÖKÇE, Turan (1994a). “Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) târihli Bir Kadı Defteri”. **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. IX, 215-259. İzmir.

GÖKÇE, Turan (1994b), “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılikları ve Kadıları”, 3 Mayıs 1944: **50. Yıl Türkçülük Armağanı** (haz. İsmail Aka v.dğr.), İzmir 1994, s. 77-94.

GÜRBÜZ, Adnan (1993). **Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı**. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

GÜRBÜZ, Adnan (1997). "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı." **Vakıflar Dergisi**, 26 (1997): 87-96.

İNALCIK, Halil (1987), **Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-Arvanid**, Ankara. TTK Yay.

İNALCIK, Halil (1964). Rumeli maddesi. **İslâm Ansiklopedisi**. 9. Cilt, M. E. Bakanlığı, Devlet Kitapları, İstanbul. İstanbul Milli eğitim Basımevi. s.766 – 773.

İNALCIK, Halil (1995). “Eyalet”, **DİA**, XI. Cilt, TDV Yay, İstanbul, 1995, s.548-550.

İNALCIK, Halil (2014). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**. 19. Baskı. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

KANGÜL, Havva (2016) **16. Yüzyıl Son Çeyreğinde Osmanlı Devleti Gürcistan Eyaletinin İdari ve Nüfus Yapısı**. T.C.Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Aydın.

KAŞTAN, Yüksel (2016). “Osmanlı Devleti’nde “1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati” ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”. **O S M E D. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi – Journal of Ottoman Civilization Studies** Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2016 / Volume 2, Issue 2, January 2016.

KATİP ÇELEBİ (2013). **Cihannûma**. I-II. 1. Baskı. İstanbul. MEDAM Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.

KAYA, Faruk, KARATAŞ, Yakup, ÖZGÜL, İbrahim (2014), Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**. Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581,

KAYA KILIÇ, Selda (1995). “Şemseddin Sami’nin Vilayet Yönetimi İle İlgili Layıhası”. **Amme İdaresi Dergisi (TODAİE)**, Cilt: 28, Sayı: 2, s. 119-140, İstanbul. Marmara Üniversitesi Yayınları. İ

KUNT, İ. M. (1978). **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.

KILIÇ, O. (1997). **XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van. Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal.

KILIÇ, O. (2001). “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, Sayı XXI, ss.189-210

KILIÇ, Orhan (2016). “Klasik Sancaktan Malikâne Uygulamasına Bozok Sancağı ve Yöneticileri”. **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu**. 05-07 Mayıs 2016. Bildiri Kitabı C.1. S. 124-139. Editör. Kadir Özköse.

KILIÇ, Selda (2005), “1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa” Implementation of 1864 Regulaion Period in Tuna Province and Mithat Pasha, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 24, Sayı. 37, s. 99-111.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1998). **Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MISTANOĞLU, Nurhan (2004). **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı**. Doktora Tezi. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. Konya.

MUTÇALI, Serdar (2012). **Arapça-Türkçe Sözlük**. İstanbul. Dağarcık.

ORHONLU, Cengiz (1996). **Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaset. Habeş Eyaleti**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ORTAYLI, İlber (2007). **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**. Ankara. Cedit Neşriyat.

ORUÇ, Hatice (1990). “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı- The Bosnian Sanjak and Its Administrative Units in the 15th Century”. **OTAM**. Sayı 19. Yıl 1990. ss. 249-271.

OSMANLI YER ADLARI (Alfabetik Sırayla) (2006). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Yayın Nu: 21. Tahir Sezen. Ankara. Baskıya Hazırlayanlar: Murat Şener, Salih Dutoğlu, Nevzat Karataş.

OSMANLI YER ADLARI: II (2013). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap Ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil) ANKARA.

ÖZTÜRK, Mustafa (2010). “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, **History Studies International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, s.325-351.

PARLATIR, İsmail (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü** (4. Baskı), Ankara, Yargı Yayınları.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ (1999). **Peçevi Tarihi I**. Üçüncü Baskı. Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Özkan Matbaacılık Ltd Şti. Ankara.

SAFONOV, A.A. (2012). **Osmanskaya Administrativno-pravovaya sisteme na Balkanakh (XV-XVIII veka) / Solovyev S. Oçerk nravov, obıçaev i religii Slavyan, preimuşestvenno vostoçnikh, vo vremena yazıçeskie // Arkhiv istoriko-yuridiöeskikh svedeniy N. Kalaçova. Kn. 1. S. 121-133, İstoriko-Pravovıe Problemi: Novıy Rakurs. Vıpusk 5. Pod redaksıey: V. Zakharov Vıp. 5. Kursk: KGU.**

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ (1999). **Tarih-î Selânikî (971 / 1003 / 1563-1595)**. I. 2. Baskı. Hazırlayan Mehmet İpşirli. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SERDAROĞLU, Murat (2017). “Tımişvar Sancağı'nda Tımar Rejiminin Teşekkülü ve İlk Uygulamalar (1555-1556)”, **VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches**, Mart/March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, 181-198

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYİD MAHMUD (1990). **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**. İstanbul. Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

SONNUR ÖZCAN, Emine (2015). Âşıkpaşazâde Târîhi'nde Osmanlı Hâkimiyet Söylemi ve Terminolojisi-The Ottoman Sovereignty Discourse and Terminology in the Âşıkpaşazâde Târîhi. **OTAM**, 38 /Güz 2015, 141-156.

ŞAHİN, Aslı (2008). **XVI. VE XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 Ve 1676 Tarihli Aşiret ve Avârız Defterlerine Göre)**. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı TAR YL 2008-0004. Aydın.

ŞAHİN, İlhan (1997). **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri**. XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler (Editör: Abdülkadir Özcan). Sayfa: 233-258. İstanbul. İnsani İlimler Araştırma Vakfı.

ŞAHİN, İlhan (2002). Kırşehir. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 25; sayfa: 481-485.

ŞENGELİA, Nodar (2005). “1574 Tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân”. **XIV. Türk Tarih Kongresi**. Ankara: 9-13 Eylül 2002. Kongreye Sunulan Bildiriler. II. Cilt II. Kısım. ss. 1499-1506. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

TÂRÎH-İ OSMAN PAŞA (2011). **Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988 / M. 1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (H. 993 / M. 1585)**. Haz. Yunus Zeyrek. Ankara. Kültür Bakanlığı.

TAŞTEMİR, Mehmet (1999). **XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Kâhta). Sosyal ve İktisadî Tarihi**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TDK (2011). **Türkçe Sözlük**. 11. Baskı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları

UZUNÇARŞILI, İ. H, (1988). **Osmanlı Tarihi**, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÜNAL, Mehmet Ali (1989). **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜNAL, Mehmet Ali (2002). **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**. 5. Baskı. Isparta. Fakülte Kitabevi.

YILDIZTAŞ, Mümin (2012). **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler**. Editör Murat Kasap. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Katkılarıyla. İstanbul. Kültür Sanat Basım Evi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1. **Aşık Paşazade – Osmanoğullarının Tarihi**. PDF. 11.05.2015. Transcript. Hazırlayanlar Kemal Yavuz - M. A." Yekta Saraç

<https://documents.tips/documents/asik-pasazade-osmanogullarinin-tarihipdf.html>.

Erişim Tarihi: 27 Eylül 2017.

URL-2. Petrosyan . İ. E. (1987). **İstoria Proiskhozhdeniya Zakonov Yanıçarskogo Korpusa**. İzдание teksta, perevod i kommentarii i ukazateli. İ. E. Petrosyan. Moskva. Nauka. **Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi, /46/** Glava pervaya.http://drevlit.ru/docs/turky/XVII/1600-1620/Janyc_korp/text1.php. Erişim Tarihi: 27 Eylül 2017.